

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE COĞRAFYASI İÇİN
BİLİNMEYEN BİR KAYNAK:**

"TÜRKİYE'NİN SİHHİ-İ İÇTİMAİ COĞRAFYASI"

Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ*

Ülkemiz coğrafyacılarının bugün araştırma yaparken faydalandıkları kaynaklar arasında; çalışılan konuyla ilgili olarak, arazide yapılan araştırmalar ile daha önce hazırlanmış ve basılmış eserler bulunmaktadır. Basılı eserler ise ya araştırmacılar tarafından ya da çok çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanmış kitaplar, raporlar, istatistikler vb gibi kaynaklardır. Adı geçen kurum ve kuruluşlar arasında özellikle Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı, Köy Hizmetleri, Sanayi Bakanlığı, Tarım Bakanlığı vb. gibi, araştırılan konuya bağlı kalmak şartıyla, kaynak vazifesi yapan kamu kurum ve kuruluşlarının sayısı oldukça fazladır.² Ayrıca bunlara ilave coğrafya araştırmalarına ilk elden veri sağlayan kaynaklar arasına son yıllarda tarihi coğrafya çalışmalarının yapılmasına bağlı olarak Osmanlı Arşivleri de katılmıştır.³

Fakat, bilindiği üzere ülkemizde ister yukarıda sayılan kurum ve kuruluşların (Osmanlı Arşivleri hariç), isterse daha önce yapılan çalışmaların sağladığı veriler olsun, çok eski tarihlere kadar uzanmazlar. Buralarda bulunan verilerden, belki yarım asır belki biraz daha eskiye gidenlerden faydalanılırken daha eskilere ait bilgiler ya bulunmamakta ya da bulunsa bile

* A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

2 Coğrafyada bilgi sağlama kaynakları hakkında bkz: H. Doğanay, *Coğrafyada Metodoloji*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 35 vd.

3 O. Gümüşçü. *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus.*, A.Ü. S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.

faidalanılmamaktadır. Çünkü, 1928'de yapılan harf devriminden öncesine ait veriler Arap harfleri ile Osmanlıca yazıldıklarından, bu yazıyı bilmeyen büyük çoğunluğun istifadesi dışında kalmaktadır. Bu durum ise 1928 öncesi çalışmaların diğer bilim dallarında olduğu gibi coğrafyacılar tarafından kullanılmasını da büyük oranda engellemiştir. Oysa ki, aşağıda görüleceği gibi Osmanlıca yazılı ve basılmış eserler de, günümüz coğrafyacıları için çok büyük önem taşıyabilmektedir.

Bu makalenin konusunu oluşturan "Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası" dizisi, coğrafyacılar açısından son derece kıymetli veriler sağlayan çalışmalardan sadece birini oluşturmakta olup bu yöndeki araştırmalar arttıkça daha birçok kaynağın bulunması muhtemeldir. Ele aldığımız bu dizideki kitaplar, şimdiye kadar coğrafyacılar da dahil pek çok araştırmacının dikkatinden kaçmış, deyim yerindeyse "unutulmuş" kaynaklardır. Gerçekten de bugüne kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla, coğrafyacılar arasında ilk defa 1931 yılında Hamit Sadi Selen tarafından kullanılmıştır. Trakya ile ilgili bir çalışmada Selen, Ahmed Hamdi'nin hazırladığı Kırklareli Vilayeti'nden faydalanmıştır.⁴ Selen'i takiben C. A. Alagöz, yaylacılık konusunda yaptığı bir çalışmada bu dizide basılan kitaplardan Zonguldak, Sivas ve Tokat Sancağı dışında tamamını kullanmıştır.⁵ "Yaylacılık" hakkındaki bu eser ilk defa, "Anadolu'da Yaylacılık" adı ile Ankara Halkevi Konferansları Kitapları arasında 1938, ikinci defa 1993 yılında yayımlandığı halde, aradan geçen sürede onun kaynakçasında verdiği bu kitaplar fark edilmemiştir.

Bu dizi, Selçuk Trak'ın ilki 1941, ikinci baskısı 1942'de yapılan ve coğrafyacılar için gerçekten çok faydalı bir eser olan coğrafya eserleri bibliyografya kitabında⁶ ve başkaları tarafından hazırlanan çeşitli bib-

4 H. S. Selen, "Paşaeli Şarki Trakya'nın Coğrafyası ve İktisadi Tarihine Dair Notlar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I, İstanbul, 1931, s. 90,91 dipnot 1.

5 C. A. Alagöz, "Türkiye'de Yaylacılık Araştırmaları", A.Ü. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. I, Ankara 1993, s. 1-51.

6 S. Trak, *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliyografyası*, D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1942, ilgili yerler.

liyografya kitaplarında yer almış olmasına⁷ rağmen, kullanılmamıştır. Bu durumu S. Eyice bir çalışmasında şu şekilde ifade etmiştir: "Cumhuriyetin ilk yıllarında Dr. Rıza Nur'un bakanlığı sırasında ve onun emri ile Türkiye'nin Sıhhi Coğrafyası genel başlığı altında bir dizi küçük monografya basılmıştır. Eski harflerle yayınlanan bu çok faydalı kitaplarda o yılların illeri hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Bugün pek az rastlanan bu kitapların tam sayısı bile doğru olarak bilinmez.⁸ Bütün bu çalışmalarda, dizinin önemi vurgulanmasına rağmen çalışma konumuz olan kitaplar araştırma ve inceleme çalışmalarında ne yazık ki fazla dikkat çekmemiştir. Türk Halk Kültürü araştırmacılarından M. Sabri Koz, diziyi ilk dikkat çekenler arasında olup, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi'nde sunup yayımladığı bildiri ile bu diziyi özellikle Türk Kültürü açısından incelemiştir.⁹ Yine başka bir araştırmacı Ankara Vilayeti kitabını halk kültürü açısından değerlendirip, fikirlerini bir makale şeklinde yayımlamıştır.¹⁰ Tespit edebildiğimize göre bugüne kadar dizideki kitaplardan sadece iki tanesi Latin harflerine çevrilerek basılmıştır. İlk defa Çatalca Vilayeti'ni sadeleştirerek yayınlayan¹¹ M. S. Koz'dan sonra, onu takiben Z. Kars'da Kayseri Sancağı'nı yayımlamıştır.¹² İkisi de coğrafyacı olmayan bu araştırmacılar doğal olarak konuya kendi bakış açıları ile yaklaşmışlardır. Dizinin adının coğrafya olmasından da anlaşılacağı üzere coğrafyacılar için de büyük önemi olan bu dizinin değerlendirmesinden önce, dizi hakkında bazı ön bilgileri vermekte fayda vardır.

7 Mesela, M. S. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1977, s. 1936-1938.

8 S. Eyice, "**Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)**", İ.Ü. İktisat Fakültesi, Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul 1977, s. 79.

9 M. S. Koz, bu dizi hakkındaki bilgiyi ilk defa 6-11 Mayıs 1991 tarihlerinde yapılan IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresinde bildiri olarak sunmuştur. M. S. Koz., **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Bildiri Özetleri**, 1991, s. 36,37 ve daha sonra M. S. Koz. "Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri : "Türkiye'nin Sıhhi-İ İçtimai Coğrafyası", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, C. I, Ankara 1992, s. 37-58.

10 K. Toygar, "Az Tanınan Bir Kaynak Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti", **Dr. Hediye Tuncer'e Armağan**, Ankara 1999, s. 137-147.

11 M. S. Koz. *Türkiye'nin Sıhhi-İ İçtimai Coğrafyası Çatalca Vilayeti*, Çatalca Belediyesi Yayınları, İstanbul 1991.

12 Z. Kars. **Kayseri Sancağı 1922**, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1995. Bunlara ilave olarak Kamil Toygar, makalesinde bir arkadaşı ile birlikte Ankara Vilayeti'ni sadeleştirerek yayıma hazırladığını bildirmektedir.

Bu dizi, 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan ve Milli Mücadelemizi yöneten Büyük Millet Meclisi'nin, Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekaleti tarafından hazırlattırılmış ve basılmıştır. Dizinin hazırlanması ve basılması ile ilgili bilgileri en güzel şekilde yine dizinin ilk kitabı olan Sinob Sancağı'nın girişinde dönemin Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Dr. Rıza Nur'un¹³ "mukaddime sinden öğrenmek mümkündür:

Selef-i aciz-i Refik Beyefendi¹⁴ zamanında yurdumuzun sıhhi ve ictimai tedkiki gibi mühim bir nokta Vekalet-i Muavenet-i İctimaiyye müdürü doktor Muhyiddin Celal Bey¹⁵ tarafından vekaletle teklif olunarak sıhhiye müdürlerinden bu babda malumat taleb edilmiş, sıhhiye müdürleri tedkikat yaparak istenilen malumatı mehmaemken cem eylemişler. Vekaletle geldiğim zaman bu malumatın yarısını gelmiş buldum. Bunların bir kısmı güzelce, bir kısmı kıymetsiz idi ki sıhhiye müdürlerinin iktidar ve faaliyetleriyle mütenasibdi. Bunlardan en mükemmel olanlar Sinob, Niğde, Kayseri, Kastamonu, Erzurum, Zonguldak ve Menteşe sıhhiye müdürlüklerinden gelenlerdir. Bunların arasında da Sinob'unki birincidir. Bu halde Sinob nüshasını numune olmak üzere intihab edip bazı tadilat ve tekemmülat icrasından sonra - ekseriya olduğu gibi bunların da bir dolap

13 Dr. Rıza Nur ; 1878 yılında Sinop'ta doğdu. Askeri tıbbiyeyi bitirdikten sonra Gülhane askeri hastanesinde çalıştı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra siyasete atıldı. Sinop mebusu seçildi. (1908-1912). 31 Mart olayından sonra yurtdışına gitmek zorunda kaldı. 1920'de yeniden mebus seçildi. Meclisi Mebusan işgal kuvvetlerince basılınca Anadolu'ya geçerek TBMM'ye katıldı. Ankara'da kurulan ilk hükümette Millî Eğitim Bakanı oldu. 1921'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına getirildi ve üç kabinede bu görevi üstlendi. 1926'da siyasetten çekilerek yurtdışına gitti. Atatürk'ün ölümünden sonra yurda dönerek 1942'de ölene kadar İstanbul'da kaldı. 30'dan fazla basılmış ve 20'den fazla da basılmamış eseri olan Rıza Nur'un Hayatım ve Hatıratım ve 12 cildi yayımlanmış 14 ciltlik Türk Tarihi isimli eserleri ünlüdür. **Büyük Larousse**, 1986. C. XVI, İstanbul, s. 9816. Rıza Nur hakkında daha fazla bilgi için bkz: B. Z. Aşar. 1991. Bir Muhafifin Portresi: Dr. Rıza Nur. Belgesel Kitaplar, İstanbul 1991.

14 Dr. Refik Saydam ; 1881'de İstanbul'da doğdu. 1905 yılında Askeri tıbbiyeden mezun olduktan sonra Gülhane askeri hastanesinde görev yaptı. Balkan ve I. Dünya savaşı sırasında askeri hekim olarak görevini sürdürdü. Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk'ün yanında yer alarak Sağlık dairesi reisliği yaptı. Sonraki dönemlerde de Sağlık Bakanlığı yapmış ve bu süre içinde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, yeni sağlık merkezlerinin kurulması ve salgın hastalıkların önlenmesi gibi sorunların çözümlenmesine önem verdi. 1938 yılında bir ara İçişleri Bakanı, sonra da Başbakanlığa atanan Saydam, 1942 yılında İstanbul'da öldü. **Büyük Larousse**, 1986. C. XVII, İstanbul, s. 10228.

15 Dr. Muhiddin Celal Duru; 1887'de İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini Eskişehir'de yaptı. İdadiden sonra Mülkiye Tıbbiyesine girerek buradan 1911 yılında mezun oldu. Sağlık bakanlığında değişik vazifeler gördükten sonra 1952'de Bursa Sağlık Müdürlüğünden emekliye ayrılmış ve 24 Mayıs 1966 tarihinde İstanbul'da ölmüştür. Kendini iyi yetiştirmiş alim bir kişi olan Duru'nun sağlık meseleleri ve diğer konularda 10 kadar eseri bulunmaktadır. Bunlar içinde "Tarihi Simalardan Mevlevi" isimli eseri meşhurdur. Bu bilgileri lütfedip bana verdiği için Doç. Dr. Ali Birinci'ye müteşekkirim.

içinde çürümek ve zayı olmak taliinden kurtulması ve enzar-ı istifadeye konulması maksadıyla - neşr ediyorum. Eserde yapılan tashihler meyanında bir de o alışılmış eski münşiyane dil mümkün olduğu kadar Türkçeleştirilmiştir.

Tab'ında bütün sıhhiye müdürlerine tevzi edilip iyi olmayan veya henüz gelmeyen sancaklarunki bu numune üzere yeniden tertip ettirilecektir. Ve her sancak (vilayet) dan geldikçe alfabe (elifbe) veya diğer bir tertibe bakmaksızın vekaletçe tashihat ve ikmalat badel-icra neşr edilecektir. Bu halde bu nüsha "Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası nam eserin birinci cüzü oluyor.

Şurasını itiraf etmeli ki "her şey cebheye ... düsturunun hüküm sürdüğü böyle bir zamanda, alet ve saire cihetinden olan eksiklikler içinde bu eser istenilen mükemmeliyette olamamıştır. Fakat böyle bir esere olan ihtiyaç düşünüldünce "Hiç yoktan iyidir mantığı kazanır. Hiç olmazsa bir esas olur, sonra mükemmelleştirilir. Her şey küçükten ve noksan ile başlar. Elverir ki başlansın.

Esere haritalar, krokiler, şemalar, grafikler, cetveller, bazı fotoğrafler ilave edilmiştir.

Kaviyyen memul ediyorum ki her ay bir cüz bastırılabilir.

10 Mart 338.

Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekili ve Sinob Mebusu.

Doktor Rıza Nur.

Daha Milli Mücadelemizin devam ettiği yıllarda (1919-1922) o dönem Sağlık Bakanlığı'nın böyle bir çalışma yaptırıp basması, gerçekten birçok açıdan çok önemli bir mahiyet arz etmektedir. XX. Yüzyıl başından beri yıkıcı ve bitmez tükenmez savaşlar yaşayan Türk insanı, çok büyük sıkıntılar ve zorluklara rağmen Milli Mücadeleyi zaferle sonuçlandırınca 29 Ekim 1923 tarihinde siyasi bağımsızlığını kazanmıştır. Oysa, Atatürk'ün

daha 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi açılış konuşmasında söylediği: "Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadi zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler kalıcı olmaz ifadesinden de anlaşılacağı üzere, siyasi bağımsızlık kadar önemli olan ekonomik bağımsızlığın da kazanılması gerekliydi. Başından beri bu gerçeğin farkında olan Atatürk ve T.B.M.M. hükümeti, daha ilk kurulduğu tarihten itibaren, bahsedilen amaca yönelik çalışmalara başladı. Bütün konularda gerçekçi, akılcı ve pragmatik bir politika izleyen T.B.M.M. hükümeti, çalışma konumuz olan dizi ile memleketin nüfus ve ekonomik potansiyelini belirlemek, iktisadi, içtimai ve sıhhi problemlerini tespit etmek amacıyla, bütün ülkenin aynı metod dahilinde araştırılmasını ve sonuçlarının yayımlanarak istifadeye sunulmasını hedeflemiştir.

Fakat, bu araştırmanın nasıl ve kimler tarafından yaptırılacağı önemli bir sorun teşkil etmiş olmalıdır: Çünkü, bütün memleketin araştırılması için, o dönemin en bilgili ve kültürlü devlet memurları tarafından bütün ülkeyi kapsayacak şekilde, bizzat yerinde yapılacak araştırmalar gerekliydi. Memleketin o dönemdeki vaziyeti dikkate alındığında bu şartları taşıyan pek fazla memurun olmadığı ise bilinen bir gerçektir. Memleketin her tarafında bulunup da böyle bir çalışma yapabilecek memurlar arasında; subaylar, öğretmenler ve sağlık personeli dışında pek fazla görevli yok gibidir. Bunlar arasında da bilimsel bir araştırma yapmaya en yatkın kişilerin, her vilayette bulunan, doktor sıhhiye müdürleri olduğu hemen dikkati çeker.

Sıhhi-i İçtimai Coğrafya dizisi; ilki 1922 Martında basılan Sinob Sancağı olmak üzere toplam 19 kitaptan oluşmaktadır. Bunlardan 8'i 1922, 7'si 1925, 2'si 1926, 1'i 1932 ve sonuncusu Tokat Vilayeti¹⁶ de 1938 yılında basılmıştır. Milli Mücadele yıllarında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne destek veren ve Konya'dan Ankara'ya taşınan Öğüd Gazetesi matbaasında 1922 yılında basılmaya başlanan kitaplar, Cumhuriyetin ilanından sonraki

---

¹⁶ Tokat Vilayeti'nin bu dizi dahilinde basıldığını M. S. Koz'da Z. Kars'da görmedikleri için yaptıkları çalışmalarında belirtmemişlerdir.

yıllarda İstanbul'da Hilal Matbaası ile Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi tarafından basılmıştır. Asıl hedef, bütün yurdun tetkiki olmasına rağmen ne yazık ki, çeşitli sebepler yüzünden çalışma tamamlanamamış, sadece 19 vilayet için yapılan çalışmalar basılmıştır. Fakat, kitaplar üzerinde yazılan cüz numaralarına bakılırsa kitap sayısının 20 olması gerekir. Çünkü, aşağıdaki tabloda gösterilen ve sadece 1922 yılında kitaplar üzerinde belirtilen cüz numaraları incelendiğinde, 3. cüzün eksik olduğu ortaya çıkar. Eksik olan cüzün ise, muhtemelen Rıza Nur'un mu-kaddimesinde adı geçen Erzurum vilayeti olması gerekir.

İlki 1922 martında, sonuncusu 1938 yılında basılan bu dizinin içerdiği bilgiler, Milli Mücadele yılları ile Cumhuriyetin ilk yıllarına aittir. Dr. Rıza Nur'un Bakanlık görevine ilk geldiğinde (Mart 1921), bu çalışmaların yarısının gelmiş olduğunu söylemesi de bu fikrimizi destekler mahiyettedir. Özellikle 1922 ve 1925 yılında basılanlar, hemen tamamen Milli Mücadele yıllarına ait bilgiler olup, bu açıdan da oldukça önemlidirler. Memleketimizin hemen her tarafının işgal edildiği, dolayısıyla büyük sıkıntıların yaşandığı bu yıllara ait kaynakların özellikle de yerel yazılı kaynakların azlığı dikkate alındığında, döneminin atmosferinde hazırlanmış olan bu çalışmaların önemi kendiliğinden artmaktadır.

Sayılan nedenler yüzünden olduğu kadar içerdiği bilgiler nedeniyle de önemli bir kaynak durumundaki bu diziye her ne kadar Sıhhi-i İctimai Coğrafya adı verilmişse de içerdiği bilgiler sadece sıhhi ve içtimai coğrafya konularında değil coğrafyanın diğer konuları, tarihi, idari bölünüş, halk kültürü, tıp, çevrebilim, iktisat ve diğer konular için de son derece önemli bir kaynak olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna hazırlık ve kuruluş yıllarına ait çok önemli bilgiler içermektedir.

Basılan kitap sayısının 19 olması ve Dr. Rıza Nur'un ifadesi, bizi Sağlık Bakanlığı'nın arşivlerinde basılmamış, diğer vilayetlerin nüshalarını bulmak ümidine sevk etmiştir. Bu amaçla önce Sağlık Bakanlığı'nda ve bunu takiben Cumhuriyet Arşivi'nde yaptığımız araştırma, ne yazık ki bir sonuç vermemiştir. Ama özellikle Cumhuriyet Arşivi'nde yapılacak de-

rinlemesine araştırmalar belki bir gün hazırlanan, fakat basılmayan kitapları ortaya çıkarabilir.

Döneminin büyük sıkıntılarına ve meşgalelerine rağmen, böyle bir çalışmanın yaptırılıp basılması, bu çalışmaya verilen önemin en güzel göstergesidir. "Her şey cepheye"... düsturunun hüküm sürdüğü bir zamanda, böyle bir bilimsel çalışmanın yapılması boşuna değildir. Her ne kadar, Dr. Rıza Nur'un mukaddimesinde belirtilmese de, konulara ve işleyiş tarzına bakılırsa nüfus ve ekonomik açıdan ülkenin potansiyeli ve sorunlarının tespit edilmesi en önemli amaç olmuştur.

Kitaplarda yer alan bilgiler incelendiğinde, bazı durumlarda tıp doktorlarına çok uzak konuların bile ayrıntılı ve sistemli olduğu dikkati çeker. Bu durumda, kitapları hazırlayan tıp doktorları, kendilerine uzak konularda ya daha önce yapılmış çalışmalardan ya da bilen kişilerden alıntılar yapmışlardır. Gerçi, bu doktorlar tıbbiyede okurken; fizik, kimya, ilmül-arz ve maadin (jeoloji), ilm-i nebatat (botanik), ve ilm-i hayvanat (zoojoloji) gibi başka sahalara ait dersler de görmüşlerdir.¹⁷ Fakat, yine de dizide yer alan bütün konulara bu kadar yakın değillerdir. Alıntı yapılan kaynakların belirtildiği durumlarda bu sorun olmazken, kaynak belirtilmediği durumlarda bir tıp doktorunun ilgisiz bir konuda bu denli bilgili olması oldukça şaşırtıcıdır.

Kitaplarda verilen bilgiler, Sıhhiye Müdürlerinin bilgi, iktidar ve faaliyetleriyle uygunluk göstermekte olup; çoğunlukla yerinde yapılan araştırmalara bağlı kalınmıştır. Adı geçen konular, vilayette bulunan kamu kurum ve kuruluşlarından sağlanan bilgi ve rakamlar ile arazide yapılan gözlem ve araştırmalara dayanmaktadır. Kamu kurumlarından, nüfus, zirai ve hayvansal üretim, iklime ait değerler, su ve kaplıca tahlillerine ait raporlar vb. bilgiler yanında, daha önce yapılmış araştırmalardan da bilgi toplayanlar olmuştur. Örneğin, Kırşehir Vilayeti'nde, Köprülüzade Fuad

---

17 T. Güran, **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılığ 1897**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 95, 96.

ile Şehabeddin Süleyman'ın, Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı isimli kitabından faydalanılırken,¹⁸ Ankara Vilayeti'ni hazırlayan Muslıhiddin Safved, Şemseddin Sami'nin Kamusu'l - Alam, Osman Nuri Ergin'in Mecelle-i Umur-ı Belediye, Fuad Bey'in Arıcılık, İsmail Hakkı Bey'in Hayvanat, Lügati Şemseddin ve adını belirtmediği diğer bazı kaynaklardan (doğal bitkiler ve Latince adları için bilimsel araştırmalardan) yararlanmıştı.¹⁹ Niğde Sancağı yazarı eserini daha iyi hale getirmek için Şemseddin Sami ve H. 310 senesinde çıkarılan Konya Vilayeti Salnamesinden²⁰ faydalanırken, Gelibolu Vilayeti yazarı Fahri Cemal ise Evliya Çelebi Seyahatnamesine²¹ göz atma imkanı bulmuştur.

Dizide yayımlanmış kitaplar incelendiğinde belli bir plan dahilinde hazırlandıkları hemen dikkati çeker. Rıza Nur'un da ifade ettiği gibi bu plan, Muhittin Celal Duru tarafından hazırlanmıştır. Sağlık dışında başka konularla da ilgilenen Duru, batıdan etkilenerek böyle bir çalışmayı başlatmış olmalıdır.²² Duru'nun hazırladığı teklif bakanlıkta kabul edildikten sonra vilayet müdürlerine gönderilerek, kendi sahalarında uzman olsalar da diğer konulara yabancı olan Sıhhiye Müdürlerinin yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Çalışmaya başlandığında verilen görevlendirmeler sırasında, eserde hangi konulara dikkat edileceği, konuların işleniş sırası, verilecek önem derecesi ve metodu verilmiş olmalıdır. Aksi halde kitaplar içinde bilgi ve metod açısından bazı farklar olsa da nihayetinde aynı metoda bağlı kalmış olmasını açıklamak olası değildir. Dizi kitaplarından anlaşıldığına

18 İbrahim İsmail, **Kırşehir Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, s. 10,11.

19 Muslıhiddin Safved, **Ankara Vilayeti**, Hilal Matbaası, İstanbul 1925, s. 1-128.

20 Hayri, **Niğde Sancağı**, Öğüd Matbaası, Ankara, 1922, s. 17,72.

21 Fahri Cemal, **Gelibolu Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, s. 28.

22 Gerçekten aydın ve araştırmacı bir kişiliğe sahip olan Dr. Muhittin Celal Duru, bu araştırmayı yaptırırken topladığı bilgi ve materyali daha sonra ayrıca kendisi de değerlendirecek hazırladığı çalışmasını, **Sağlık Bakımından Köy ve Köycülük** adı ile 1940 yılında, CHP Yayını, Klavuz Kitapları: VII numara ile Ankara'da yayımlamıştır. Biraz sıhhi içtimai coğrafyaların toplu değerlendirilmesi niteliği taşıyan ve 290 sayfadan oluşan bu kitap beş bölümde hazırlanmıştır. Birinci kısımda, köylerimiz hakkında umumi malumat (köylerimizin sayısı, nüfusu ve nüfus hareketleri, mevkii ve mesahası, servet ve mahsulleri başlıklarını taşımaktadır), ikinci kısımda köylü ijyeni (hava, toprak, su, toprak işçilikleri, bataklıklar ve sıtma, köy evleri ve çiftlikler, müşterek tesisler), üçüncü kısımda köylü ijyeni (beden temizliği ve beden terbiyesi giyim ve kuşam, yiyecek ve içecek, köylü işlerinde ijyen, hastalıklar ve kazalar), dördüncü kısımda köylerde sosyal hayat (aile ve terbiye, köy ve umumi hıfzıssıhha kanununun köy sağlığıyla ilgili maddeleri, köy sağlık teşkilatı, halkevlerinin köycülük çalışmaları) ve son kısımda çocuk bakımı ve hasta bakımı (çocuk bakımı, hasta bakımı, ilk yardım ve ilk tedavi) konuları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

göre bu araştırmanın tamamlanma aşaması şöyle olmuştur: O dönemin her sancak veya vilayetinde toplum sağlığı ile ilgilenen Sıhhiye Müdürü doktorlar bulunuyordu. Bu vilayete bağlı olan kazaların her birinde ise vilayet Sıhhiye Müdürlerine bağlı olarak çalışan, fakat muhtemelen her zaman doktor olmayan Kaza Müdürleri görev yapıyordu. Vekalet gönderdiği bir emir ile, istenen plana göre bilgi toplanıp hemen merkeze iletilmesini bildirmiştir. Vilayet müdürlerinden, kaza müdürlerine gelen bu emir gereği araştırmalara başlayan kaza müdürleri, plana uygun olarak topladıkları bilgileri vilayet müdürlerine göndermişlerdir. Araştırmacı olduğu kadar aynı zamanda bir editör gibi çalışan vilayet müdürleri ise, kazalardan gelen bilgilerin kompilasyonunu yapmış, mümkün olduğunca aynı kalıba sokmuş ve bu haliyle vekaletle göndermiştir. Kaza müdürlerinden gelen bilgilerin az çok farklı ve ayrıntılı ya da yüzeysel olması durumunda, vilayet müdürleri mümkün olduğunca aslına sadık kalarak bir düzeltme ve düzenleme yapmışlardır. Bu konuya en güzel kanıt ise, Konya Vilayeti'nde görülebilir. Vilayet müdürünün görev yaptığı merkez kaza ile Beyşehir kazasının nüfus bilgileri, şehirde mahalle ve köylerde köy bazında iken aynı ayrıntı diğer kazalarda yoktur. Bu ise, aynı bilgilerin her yer için yokluğundan ziyade, yapılan çalışmanın farklı kişilerce yürütülmesi ile ilgili olmalıdır.

Bu araştırmalar tıp doktorları tarafından hazırlanmış olsa da, yapılan incelemeler ve konuları ele alış tarzı olarak coğrafya çalışmalarına çok benzemektedir. Bu benzerlik, sosyolojide coğrafyacı görüşe önem veren "Science Sociale"nin (Toplum Bilimi) kurucusu Pierre-Guillaume-Le Play'in (1806-1882) görüşleri doğrultusunda yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bilimde tek nedenli (monist) yaklaşımın kurucusu sayılan ünlü Fransız düşünür Le Play, anket ve monografi metodlarını ilme kazandırarak dolaylı olarak coğrafi düşünce metodunun gelişmesine önemli katkılar yapmıştır. Bilindiği üzere, bugün bu metodlar, özellikle beşeri ve iktisadi coğrafya konularında geniş bir uygulama sahası bulmuştur.²³ Bu dizi, o dönemde "saha araştırması" olarak ve Dr. Rıza Nur'un direktifleriyle

---

23 H. Doğanay, a.g.e., 1993, s. 5.

Le Play araştırma metodolojisi esas alınarak yapılmış²⁴ olduğundan, - tabii ki arada böyle bir çalışmayı vekaletle ilk defa teklif eden Muhiddin Cemal'in katkılarını da unutmamak gerekir - bugünkü coğrafya araştırmaları ile büyük yakınlıklar göstermektedir. Böylece bu çalışmalara niçin "coğrafya" adının verildiği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. O dönemde Türk coğrafyacılarının pek bu tarz çalışmaları yapmamalarına karşın, sosyoloji ile de ilgilenmiş olan Muhittin Celal ve Rıza Nur, bu araştırmayı Le Play metodunu ülkemize uygulayarak tamamlamayı planlamış olmalıdır. Bu şekilde hazırlanan Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası dizisinde basılan kitaplar şu şekilde sıralanır:²⁵

S.N.	Cüz.No	Yazarı	Tarih	Vilayeti	Sf.Say.
1	1	Dr. Mehmed Said	1338/1922	Sinob Sancağı	64+17
2	2	Dr. Mehmed Hayri	1338/1922	Niğde Sancağı	207+1
3	4 ²⁶	Dr. Hıfzı Nuri	1338/1922	Kayeri Sancağı	48+9
4	5	Dr. Kemal	1338/1922	Kastamonu Vilayeti	52
5	6	Dr. Abdullah Cemal	1338/1922	Zonguldak Sancağı	48+3
6	7	Dr. Esad	1338/1922	Muğla (Menteşe) Sancağı	90
7	8	Dr. Nazmi (Selcen)	1338/1922	Konya Vilayeti	156+5
8	9 ²⁷	Dr. Besim Zühdi	1338/1922	Hamidabad (Isparta) Sancağı	50
9		Dr. Muslihiddin Safved (Öney)	1341/1925	Ankara Vilayeti	128+18
10		Dr. İbrahim Edhem	1341/1925	Bayezid Vilayeti	30+2
11		Dr. Mehmed Ali (Kayacan)	1341/1925	Çatalca Vilayeti	49+8
12		Dr. Fahri Cemal	1341/1925	Gelibolu Vilayeti	34+5
13		Dr. Ahmed Hamdi	1341/1925	Kırkkilise (Kırklareli) Vilayeti	45+1
14		Dr. İbrahim İsmail	1341/1925	Kırşehir Vilayeti	55
15		Dr. Şefik Arif	1341/1925	Urfa Vilayeti	43+3
16		Dr. Raif	1342/1926	Kengırı (Çankırı) Vilayeti	48
17		Dr. Süleyman Faik (Yargıcı)	1342/1926	Gazi Ayıntab Vilayeti	41
18		Dr. Hasan Tahsin	1932	Sivas Vilayeti	349 ²⁸
19		Dr. Şükrü Meral	1932	Tokat Vilayeti	180+3

24 Z. Kars, a.g.e., 1995, s. 1.

25 Bu vilayetler, makale sonunda Türkiye haritası üzerinde gösterilmiştir.

26 Dizi kitapları içinde 3 numarayı taşıyan cüz yoktur. Muhtemelen bu eksik cüz 3 nolu Erzurum vilayetidir.

27 9. cüzden sonra kitaplar üzerine cüz numarası yazılmamıştır.

28 M. S. Koz, eğer dizgi hatası olmamışsa bu çalışmayı 64 sayfa olarak belirtmiştir, bkz: M. S. Koz, a.g.e., 1999, s. 47.

Diziyi oluşturan kitapların hemen hepsinde aynı başlık altında aynı metod izlenmişse de Konya, Niğde ve Sivas vilayetlerinde olduğu gibi bazı farkların olduğu da hemen dikkati çeker. Adı geçen vilayetler dışında işlenen konular, bütün vilayet - başlık atmadan - konular ön planda tutularak kazalar için ayrı ayrı bilgiler verilerek tamamlanmıştır. Oysa Konya Vilayeti'nde, merkez kazadan başlamak üzere, her kaza ayrı ayrı incelenmiş dolayısıyla da adı geçen konu başlıkları, her kazada tekrarlanmıştır. Böylece burada konular yerine kazalar ön plana çıkarılarak, sanki her kaza için bağımsız bir çalışma yapılmış gibi hareket edilmiştir. Diğer metoda göre her kaza için daha fazla bilginin verildiği ve günümüz coğrafya çalışmalarına daha çok benzeyen bu tarz, Niğde'de biraz değişikliğe uğradığı halde uygulanmıştır. Bu sancakta, dördüncü kısımda kazalar ön plana çıkarılırken, diğer kısımlarda konular esas alınmıştır. Dizinin başlamasından, 1926 yılında çıkan kitaplara kadar, aynı metod ve işleyişin takip edilmesine rağmen, 1932'de basılan Sivas²⁹ ve 1938'de basılan Tokat örneğine göre - 1928 harf devriminin de etkisiyle olsa gerek - yeni bir metod ve işleyişe geçildiği anlaşılmaktadır. Sivas ve Tokat için uygulanan bu metod da genel hatlarıyla aynı ise de, hem yeni konuların eklenmesi hem de ayrıntı farkı gibi noktalarda öncekilerden ayrılır. Bunlar da yine bakanlıktan gönderilen bir plan dahilinde hazırlanmış; fakat, plana eklenen yeni unsurlar olmuştur. Denize kıyısı olmayan Sivas'ta bile deniz, liman, iskele gibi başlıkların bulunması yanında; belediye bütçeleri gibi yeni konuların eklenmesi, ve vilayette yetişen tıbbi bitkilerin hangi durumda nasıl kullanıldığını gösteren bilgilerin verilmesi³⁰ yeni bir genel plana geçildiğinin kanıtıdır.

Bu bilgiler ışığında dizinin tamamı incelendiğinde kitapların genel olarak altı kısımdan oluştuğu ve bu kısımların da alt başlıklarının aşağıdaki gibi olduğu gözlenmektedir.

Birinci Kısım: Coğrafi konum, matematiki konum, yüzölçüm, hududlar, dağlar, akarsular, göller, bataklıklar, tuzlalar, jeolojik yapı, madenler,

29 H. Tahsin, *Sivas Vilayeti*, Hilal Matbaası, İstanbul 1932.

30 Ş. Meral, *Tokat Vilayeti*, Hapishane Matbaası, Ankara 1938, s. 160-163.

ormanlar, doğal bitkiler, ziraat, hayvancılık, vahşi hayvanlar, hakkında bilgiler verilmiştir. Hemen hepsinde birinci kısmı oluşturan bu konulara, mülki taksimat, bazen eski eserler, tarihi bilgiler vb. gibi konular da eklenmiştir.

İkinci Kısım: İklim, mevsimler, sıcaklık, rüzgarlar, yağış ve rutubet, maden suları, içmeceler ve kaplıcalar gibi konuları içerir.

Üçüncü Kısım: Nüfus, aşiretler, dil, kıyafetler, yiyecekler, geçim kaynağı olan sanat ve zanaatlar, ahlak, gelenek ve görenekler, eğitim, batıl inançlar, halkın tıbbı karşı tavırları, temizliğe riayet, halkın bünye yapıları bulunmaktadır.

Dördüncü Kısım: Hastahaneler, eczahaneler, dispanserler, mektep ve medreseler, han, hamam, oteller, fabrikalar, kütüphaneler, umumi mekanlar, şehir ve köylerin vaziyeti, tuvaletler, mezarlıklar, bataklıklar, içilen sular ve tesisatları gibi konular ele alınmıştır.

Beşinci Kısım: Bulaşıcı hastalıklar, zührevi hastalıklar (özellikle frengi), fuhuş, yöresel ve mevsim hastalıkları, sıtma (malarya), verem, çiçek, difteri, dizanteri, kolera gibi diğer bazı hastalıklar, akıl ve sinir hastalıkları gibi tıpçıları birinci dereceden ilgilendiren konular irdelenmiştir.

Altıncı Kısım: Yine tıpçıları yakından ilgilendiren; doğum ve ölüm oranları, doğumlardaki ölümler gibi konular yer almaktadır.

Bu haliyle dizideki kitaplar günümüz coğrafya araştırmaları ile karşılaştırılırsa, özellikle klasik tarz "monografik coğrafya araştırmalarına çok benzediği, dolayısıyla, bu şekilde çalışma yapanlar için Milli Mücadele dönemine ve cumhuriyetin ilk yıllarına ait olmak üzere çok kıymetli bilgiler verdiği görülebilir. Bilindiği gibi, günümüzde monografik bir coğrafya çalışmasında konu üç ana bölümde ele alınmakta; fiziki coğrafya kısmında yerşekilleri, hidroğrafya, jeolojik yapı, iklim, toprak, bitki örtüsü vb. konular, beşeri coğrafya kısmında yerleşmenin evrimi, yerleşmelerin şekil ve tipleri, meskenler, nüfus sayısı ve özellikleri ve son kısmı oluş-

turan ekonomik coğrafyada ise, tarım, hayvancılık, sanayi, hizmet sektörleri incelenmektedir.³¹

Sihhi-i İctimai Coğrafya kitaplarında verilen ilk bilgi, sahanın coğrafi konumu ve matematik konumudur. Vilayetlerin komşu vilayetleri sıralandıktan sonra bazen de sınırdaki dağlar ve nehirler verilerek doğal sınırlar belirtilmektedir. Vilayetin genel yüzölçümü ve toplam nüfusu da verilerek okuyucunun nasıl bir vilayeti göreceği anlatılmaktadır.

Konumu takiben vilayetteki dağlar, yükseklikleri ve diğer bazı özellikleri, sahanın jeolojik yapısı, ne tür kayaçlara rastlandığı; kil, kum, kireçli bir yapının mı, volkanik veya kömür bulduran bir yapının mı bulunduğu bildirilmektedir.³² Ormanlar hakkındaki açıklamalardan sonra nebatat kısmında bazen Latince isimleri ile doğal bitki örtüsü, akarsular, göller, bataklıklar yanında, günümüz coğrafi monografilerinde bile genellikle bulunmayan vahşi hayvanlar konusunda ilginç bilgiler verilmektedir. İklim, mevsimler, rüzgarlar, yağış, kuraklık gibi doğal coğrafya unsurları da ikinci kısım başlığı altında incelenmektedir.

Bu kısımdaki bilgilerin doğası gereği kısa sürelerde değişmediği ileri sürülerek önemsiz oldukları düşünülebilir. Ama dikkatle incelendiğinde, verilen bazı bilgilerin hiç de o kanıyı vermediği görülebilir. Örneğin, bugün meteorolojik verilerin genellikle 1929 yılından itibaren varlığı bilinmektedir. Oysa iklim kısmında verilen iklimle ilgili değerler, 1929'dan önce de çeşitli rasatların yapıldığını kanıtlar. Ankara için 1923 yılına ait olmak üzere verilen ayrıntılı meteorolojik rasat değerleri tablosu bu konuya güzel bir örnektir.³³

Bu eserlerde bugün ülkemizde hiç kalmamış veya nesli tükenmekte olan bazı vahşi hayvanların daha 70-80 yıl öncesine kadar yaşadığını öğ-

31 Örnek için bkz: O. Gümüşçü, **Boğazkale İlçesi (Çorum) Coğrafyası**, A.Ü. S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

32 Nazmi, **Konya Vilayeti**, Öğüt Matbaası, Ankara 1922, s. 6, 7.

33 Muslihiddin Safved, **a.g.e.**, 1922, s. 112.

renmek - üzücü de olsa - mümkündür. Karaca, geyik, kaplan, dağ keçisi gibi³⁴ hayvanlar günümüzde ya tükenmiş ya da tükenmek üzeredir. Yine bütün kitaplarda bir sağlık sorunu olduğundan önemle vurgulanan bataklıklar da burada sayılabilir. Doğal çevre sorunu olduğundan çevre çalışmaları için bilinmesi gereklidir ve ayrıca bunların çoğu bugün olmadığı için kısa bir sürede ne kadar bataklığın kurutulduğu görülebilir.

Ormanlar konusu da ekonomik olduğu kadar çevre çalışmaları açısından da önemlidir. Çünkü o dönemde ekonomik açıdan bakıldığından önemle üzerinde durulan, yüzölçümleri ve ağaç türleri özenle verilen ormanların, şimdiki durumlarına bakıldığında günümüze kadar yapılan tahribatin boyutlarının çok büyük olduğu karşımıza çıkar. Ormanlar hakkındaki bilgilerin ilginçliği, 16785 km² lik Muğla Sancağının 7210 km² sinin orman olduğunu ve bu ormanların; akçam, kızılçam, karaçam, ardıç, günlük, eşcar-ı hesise, meşe, sandal, yabani zeytin, kara diken, katran çamı, palamut ve diğer bazı cinslerden meydana geldiği örneğinde görülebilir.³⁵

Tarihi bilgiler de bazen ilginç ve aydınlatıcı olabilmektedir. Örneğin, Urfa Vilayeti'ne bağlı Birecik kazası içinde, kasaba hakkında bazı tarihi bilgiler verilmesi yanında Belkıs ve Cerablus'da yapılan arkeolojik kazılar ve buluntulardan da bahsedilmiş, hatta bulunan hiyeroglif yazılardan örnekler bile kitaba dahil edilmiştir.³⁶

İdari bölünüş kısmı da araştırmacılık anlayışına göre çeşitli şekillerde kaleme alınmıştır. Kırkkilise Vilayeti'nde: "Kırkkilise Livası 1 Mart 340 tarihinden itibaren evvelce tabi olduğu Edirne Vilayeti'nden ayrılarak müstakil bir vilayet olmuştur. Kırkkilise Merkez kazasıyla, Babaeski, Lüleburgaz, Pınarhisar, Vize, Demirköy'den ibaret altı kazayı havidir. Merkez kazasının Üsküb, Dereköy, Kofçağız, Pulus, İnce nahiyeleri dahilinde elli sekiz köyü vardır. Babaeski; Pavlı, Karacaoğlan nahiyesiyle otuz sekiz

34 Esad, **Muğla (Menteşe) Sancağı**, Ögüd Matbaası, Ankara 1922, s. 45.

35 Esad, **a.g.e.**, 1922, s. 26, 27.

36 Şefik Arif, **Urfa Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, s. 14-17.

köyü havidir. Vize; Sergen, Midye nahiyeleri ile yirmi altı köyü havidir. Pınarhisar'ın nahiyesi yoktur, on dokuz köyü vardır. Demirköy; İğneada, Karacadağ nahiyeleri ile yirmi dört köyü havidir. Şu halde teşkilat-ı mülkiyeye nazaran Kırkkilise Vilayeti altı kaza, on iki nahiyeye ve 221 köyden müteşekkildir"³⁷. Şeklinde bazı bilgiler verildikten sonra, ekte verilen ve köylerin gösterildiği "vilayet idari bölünüş haritası" ile konu tamamlanmıştır.

Beşeri coğrafya konularında ise, öncelikle bütün sancaklarda verilen nüfus konusu gelir. Fakat, belki kaynak olmaması belki de araştırmacının bilgi ve ilgisine bağlı olarak - bizce Rıza Nur'un da belirttiği bu konu daha ağır basmış olmalıdır - konuların farklı ayrıntıda verildiği gözlenmektedir. Örneğin, Kayseri'de kaza bazında İslam, Rum, Ermeni, Rum Protestan, Ermeni Katolik, Ermeni Protestan, kadın ve erkek ayrımı yapılarak 1921 yılı nüfusu verilmiştir³⁸. Ankara için yine kaza bazında köy, şehir, erkek, kadın ayrımı yapıldıktan sonra, kaza bazında aritmetik nüfus yoğunluğu bile verilmiştir³⁹. Konya'da biraz daha ileri gidilerek Merkez kaza ve Beyşehir için şehirde mahalle nüfusları ile köylerin nüfusu tek tek verilirken diğer kazalarda ayrıntıya girilmemiştir⁴⁰. Niğde ve Çatalca ise biraz daha farklı bütün sancakta köy bazında nüfusun verildiği müstesna kitaplardır⁴¹. Gazi Ayıntab Vilayetinde olduğu gibi bazı durumlarda, aşiretlerin verilen nüfus içinde bulunmadığı, Bayezid'de ise, tahrir yapılmadığı için nüfusun, tahmini verildiği belirtilmiştir. Böylece ülkemizde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından öncesine ait olmak üzere, özellikle köy bazında nüfusun verildiği vilayetlerde çok kıymetli nüfus bilgileri verilmiştir.

Nüfus sayısından sonra doğum - ölüm sayıları da verilerek daha fazla bilgi vermek hedeflenmiştir. Hatta bazen bu bilgiler, Niğde Sancağında ol-

37 Ahmed Hamdi, **Kırkkilise (Kırklareli) Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, s. 14.

38 Hıfzı Nuri, **Kayseri Sancağı**, Öğüt Matbaası, Ankara 1922, s. 20.

39 Muslihiddin Safved, **a.g.e.**, 1925, s. 113.

40 Nazmi, adı geçen eserde Konya için, 1922, s. 9-17, Beyşehir için, s. 145-147'ye bakınız.

41 Bu konu için Mehmed Ali, **Çatalca Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925, ve Hayri, adı geçen eserdeki ilgili tablolara bakınız.

duğu gibi 10-15 yıl gibi daha uzun bir süre için verilerek bu konuda bir oran hesaplama imkanı bile verilmiştir. Bazı durumlarda ise, bugün Anadolu'da önemli bir sosyal ve ekonomik problem olan göçler hakkında bilgiler verilmiştir. Her ne kadar istatistiki veriler bulunmasa da göç sebepleri ve göçlerin nereden nerelere doğru olduğu hakkında faydalı bilgiler verilmiştir.⁴²

Yerleşme konusu için de aydınlatıcı bilgiler vardır. Örneğin, Niğde ve Çatalca'da bütün köylerin kurulduğu sit, özellikleri ile verilmiş ve bütün sancaklarda şehir ve köylerin genel vaziyetleri anlatılmıştır. Ankara şehri için verilen bilgiler dikkat çekicidir: "Ankara şehri, Anadolu'nun mutena ve mühim bir noktasında olup İstanbul'un 450 km güney doğusundadır. Ufak bir dağın sath-ı maili (yamacı) üstünde inşa edilmiş, dört bir tarafı bağ ve bahçe olup denizden yüksekliği 848 m. dir. Ayrıca, köyler için söylenenler de ilginçtir; köylerin vaziyeti pek muhtelif olup ekseriyetle dağ eteklerinde veya dağ tepelerinde ve pek nadir olarak vadilerde inşa edilmiş hanelerden ibaret olup bazıları toplu mahalle teşkil edebilecek halde olmayıp müteferriktir."⁴³ Görüldüğü üzere, bu kitapları hazırlayanların araştırmacı oldukları kadar, bir coğrafyacı gibi arazide gözlem yaparak, gözlemlerini de yazdıkları anlaşılmaktadır.

Yerleşmeler bahsinde daha çok bilginin bulunduğu kitap yazarları bazı tabirler için tarif de yapmışlardır. "Köy namıyla sayılanlar resmen hükümetçe tanınmış muhtarlıklardır. Bir muhtarlık yani bir karye toplu olmayıp pek dağınık bir takım mahallelerden mürekkebdir. Bazen şu (bu) mahallelerin yekdiğerine mesafeleri iki üç saati bile tecavüz eder. Karye denildiği zaman camii, mektebi, haneleri hepsi bir arada toplu karyeler yoktur. Karyelerin bu suretle dağınık ve bir takım mahallelerden mürekkebe olması maarif, içtimaiyat, ahlakıyat ve idare nokta-i nazarından pek çok mazarratı mucib olmaktadır"⁴⁴. Yine aynı konuda Gelibolu Vilayeti'nde;

42 Bu konuda Dr. Hayrı'nin Niğde Sancağı kitabında Nevşehir için verilen ve biraz ileride ticaret bahsinde aynen aldığımız pasaj oldukça aydınlatıcıdır.

43 Muslihiddin Safved, a.g.e, 1925, s. 74, 75.

44 Mehmed Said, Sinob Sancağı, Öğüd Matbaası, Ankara 1922, s. 21-22.

"Bila - farz Trabzon Vilayeti'nde olduğu gibi müteferrik haneli köyler yoktur. Bu tadad olunan köylerin bir kısmı mütavale harpler ve inkılâplardan dolayı gayr-i meskundur. Köylerin bir kısmı dört yüz elli - bin haneli kar-yelerdir"⁴⁵ gibi ifadelerle, coğrafyanın üç temel ilkesinden kıyaslama prensibine uygun olarak araştırılan saha, ülkemizin başka yerleri ile karşılaştırılmıştır.

Yerleşme merkezlerinden sonra, yerleşmeleri meydana getiren meskenler hakkında da bazı bilgiler verilmektedir. "Şehir, kasabat ve kuradaki mebanî tarz-ı kadim mimarı üzeredir. Mevcut ebniyenin heman cümlesi kargir ve kilsi bir nevi taştan mamul ve ekserisi tahtani, taksimat-ı dahiliyesi gayr-i muntazam ve aksam-ı hasbiyesi pek cüzi olup mebaninin üzeri toprak ve kısm-ı kalili "sal" tabir edilen döşeme taşlarla mesturdur. Fevkani binalar pek ender olup kiremitli binalar ise sırf mebanî-i resmîyedir"⁴⁶. Böylece yerleşme bahsi içinde bulunan meskenler de unutulmamış, bize o dönemin mesken özellikleri hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir.

Bu dizinin hazırlanma sebeplerinden biri olan ekonomik coğrafya kısmına geldiğimizde burada da önemli bilgilerin varlığı görülür. Bugün olduğu gibi, o dönemde de köylü nüfusun geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu vurgulanmış ve bu konular bazen rakamsal değerler verilmeden incelenmiştir. Konya'nın Karaman kazasında buğday, arpa, çavdar, mısır, mercimek, nohut, fasulye, haşhaş, tütün, patates, susam, pamuk, ceviz, badem, elma, armut, kayısı, erik, nar ve bağcılığın mevcut olduğu⁴⁷ şeklindeki genel ifadeler yanında daha ayrıntılıları da vardır. Muğla'da zeytin, incir, badem, kiraz, portakal, limon, mandalin, kayısı, şeftali, japon muşmulası, frenk elması, nar, ayva, harnup, çam fıstığı, hurma, ceviz, frenk inciri, şeker kamışı, fındık, dut, gül, palamut, meyan kökü, sahlep, defne, sığla, anber, sebze, patates, yer elması, ada soğanı, pancar, bostan, ada çayı, kekik, çiriş, kitle, keten, kenevir, tütün, pamuk, bağ⁴⁸ gibi ürün-

45 Fahri Cemal, a.g.e., 1925, s. 7.

46 Hıfzı Nuri, a.g.e., 1922, s. 36.37.

47 Nazmi, a.g.e., 1922, s. 76.

48 Esad, a.g.e., 1922, s. 28-39.

ler tek tek incelenerek tarımın önemi vurgulanmıştır. Ankara'da ise, kaza bazında, her ürün için üretim miktarı verilerek rakamsal bilgiye ağırlık verilmiştir.⁴⁹

Hayvancılık konusunda da hemen hemen aynı metod izlenerek, bu sektörün de ekonomik açıdan önemi vurgulanmıştır. Böylece, tarım ve hayvancılık konularında verilen bilgiler günümüzle karşılaştırıldığında buralarda yetişen ürünlerin bazılarının iyice azaldığını hatta tamamen ortadan kalktığını görmek mümkün olmaktadır. Sinob sancağında verilen şu bilgiler gerçekten çok ilginçtir: "Gerze'nin Hacı Kadın cinsi tavuk ve horuzlarının eskiden her ne kadar bir kıymet ve marufiyeti var idiye de malesef bu cinsin nesli inkıraz bulmak üzeredir. Hasbeli, uzun bacaklı, gagası kafesli, büyük sakallı, boynuzvari iki ibikli, lekesiz beyaz, fakat gözleri koyu siyah olan ve heyet-i umumiyesiyle mücessem ve müşekkel bulunan bu cinsin horuslarının sesleri pek meşhur imiş"⁵⁰. Hayvanlar hakkındaki bu çok özel bilgilerden sonra Mehmed Said, Gerze'de yumurtacılığın geliştiğini ve burada yumurtaları saklamak için bir soğuk hava mahzeni yapılacağını öğrendiğini ve bu sayede bu sektörün kazaya büyük katkılarının olacağını bildirmektedir.⁵¹

Sanayi kısmında ise, varsa o dönem sanayi tesisleri verilerek geri kalmışlıktan bahsedilmiş ve sorunlar için bazı öneriler getirilmiştir. Ankara'da bulunan 5 adet fabrika⁵² ayrıntılı bir şekilde ele alındıktan sonra, bütün sancaklarda halkın sanayi ve hizmet sektöründeki asıl geçim kaynağı olan sanat ve zanaat kolları hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir. Örneğin, Kayseri'de sanayi (tarz-ı işstıgal) konusu içinde halk açısından en önemli durumdaki mensucat, dokumacılık, dericilik, kunduracılık, çorakçılık, taşçılık, boyacılık, nakkaşlık, bakırcılık, kuyumculuk, dökmeçilik ve pas-tırmacılık hakkında açıklamalar vardır. Bunlar arasında dericilik hakkında verilenler dikkat çekicidir: "Kayseri'de debbağat oldukça müterefidir. Her

49 Muslıhiddin Safved, a.g.e., 1925, s. 118, 119.

50 Mehmed Said, a.g.e., 1922, s. 18.

51 Mehmed Said, a.g.e., 1922, s. 19.

52 Muslıhiddin Safved, a.g.e., 1925, s. 71.

ne kadar debbağat usul-ı atika üzere ise de mamul yerli deriler ve köseleler heman Kayseri'yi idare ettiği gibi mücvar elviye-i vilayetede ihracat yapılmaktadır. Şehrin kenarına müsadif kar kadim müteaddid debbağhaneler mevcuttur. Kayseri'de ekseriya kullanılan deriler ve köseleler yerli mamulattır. Mamul derilerin envai keçi derisi, sahtiyan, elvandan ibaret dir"⁵³.

Başka bir vilayette belirtilen şu bilgiler yine çok ilginçtir: "Sinob Livası sınai nokta-i nazarından dahi geri kalmıştır. Daha doğrusu gündün güne terakki etmesi icap eden sınai bilakis tedani eylemektedir. Mesela yirmi sene evvel pek meşhur olan Sinob'un kuyumcularından, sedef işlemeli ceviz ve abanoz mamulâtından bugün eser kalmamıştır denilebilir. Sinob, Gerze ve Boyabad'da debbağlık sanatı oldukça mevcudiyet göstermekte ise de pek mahdud olan bu sanat erbabında da yenilik fikri mevcut olmadığından Avrupa malı yerini tutamıyorlar"⁵⁴.

Avrupa malları karşısında gerileyen başka bir sanayi kolu geleneksel halıcılığımız olup, bu konuda Niğde Sancığı'nda şu bilgiler verilmiştir: "Halıcılık, memleketimizde senelerden beri mevcuttur. En eski halılarımız Nesci, Kaba, Tersimati, Hatut, Müstekime ve Münkesireden ibaret, boyaları nebati ve halis idi. Bilahare halılar daha sık ve güzel dokunmağa başlanmış ise de nebati boyalar yerine ucuz ve kolaylıkla kabil-i tedarik olduğu için anilin boyaları kaim olmuş ve halılarımız Avrupa ve Amerika piyasasında rağbetten düşmüş idi. Meşrutiyetten sonra halıcılarımız model üzerine iş yapmakta da ibraz-ı maharet etmişlerdir. İnkilabdan sonra livanın aksam-ı muhtelifesindeki halı destgahları bine karib idi. Bu destgahlardan bir kısmında kadınlar kendi nam ve hesaplarına çalışmakta bir kısmında işçilikle hizmet etmekte idiler."⁵⁵

Geleneksel meşgalelere, doğal ortamı nedeniyle sahil vilayetlerde gemicilik ve balıkçılık da ilave edilebilir. "Sahil sekenesinin bir kısmı ba-

53 Hıfzı Nuri, a.g.e., 1922, s. 24.

54 Mehmed Said, a.g.e., 1922, s. 30.

55 Hayri, a.g.e., 1922, s. 52.

lıkçılık, gemicilikle işğal eder. Bir kısmı da ticaret, ziraat ve sınai ile meşguldür. Gemiciler mesleklerinde pek cesur ve mukadder iseler de son zamanlarda vapurların pek ziyade çoğalması bunların kazancını azaltmıştır. Evveleri Gelibolu gemicileri ticaret maksadıyla Malta, Trablusgarb ve hatta Cebel-i Tarık'a kadar giderlermiş, yirmi seneden beri, bu seyahatleri ancak İzmir ve İstanbul'a kadar temdid etmektedirler. Son zamanda bazı kayıklara motor koyarak işletmeğe başlamışlardır. Balıkçılık sahil kısmın oldukça mühim bir meşgalesini teşkil eder. Dalyanlarla, Alamana denilen içgriblerle külliyyetli miktarda balık sayd edilir. Aynı zamanda bırakma ağlarla sardalya ve barbunya ve sair balıklar sayd edilir. Gelibolu'nun bilhassa sardalyası meşhurdur. Harb-i umumiden evvel senevi 162724 (altun) guruşluk 97968 kıyye balık ticareti yapılırdı. Hal-i hazırda 7398 kıyye ve 235802 kağıt nakdiye guruşa tenzil etmiştir. Martdan temmuz nihayetine kadar sardalya, kolyoz, çakısına balıkları sayd edilir. Eylül ibtidasından itibaren şubata kadar palamut, torik, lüfer, kefal sayd edilir. Sardalya, kolyoz, çakısına balıkları tuzlanub ihrac edilir. Kezalik torikden likör yapılarak ticarete sevk edilir. Evveleri kutu sardalyası imal olunuyordu"⁵⁶.

Böylece bugün bazı merkezlerimizin muhtelif sanayi kollarında gelişmelerinde etkili olan faktörlerden birinin de "bahsedilen uğraşlarda tarihi geçmişin" olduğunu öğrenmekteyiz. Görüldüğü üzere verilen bilgiler, bazen döneminden 20-30 yıl ve hatta daha önceki dönemler ile karşılaştırılmakta, Avrupa malları karşısında yerli mallarının tutunamayarak gerilediği, üretilen bazı mallarımızın Avrupa ve Amerika'da oldukça tutulduğu gibi tespitler bile yapılmaktadır. Üzücü de olsa bugün ülkemizde yerli malları yerine ithal malların kullanılmasının o dönemlerden beri süregelen bir alışkanlık olduğunu öğrenmek de mümkündür.

Bugünün sanayi tesislerine benzemese de temelde aynı işlevi gördüğü için sanayi sektöründen kabul ettiğimiz faaliyetlerden sonra, hizmet sektörü içine giren ticaret, eğitim, sağlık, ulaşım, konaklama konularına ait bilgiler ve bu hizmetlerin yürütüldüğü binalar hakkında oldukça fazla izahlar, hatta gözlem ve istatistiki bilgilere dayanan bazı tespitler bulunmaktadır.

---

56 Fahri Cemal, a.g.e., 1925, s. 12.

Diğerlerinde olduğu gibi hizmet sektörü için de günümüz istatistiklerine göre az ve yetersiz olmakla beraber, eski olması ve döneminin durumunu çok iyi yansıtması yüzünden kıymetli bilgiler vardır. "Nevşehir arazisi fasl-ı mahsusunda izah edildiği vechle kuvvet-i enbatiyeden mahrum taşlık ve kayalıklardan ibaret olmağla ahaliden bir kısmı temin-i maişet için İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere giderek amelilik, esnafılık, bakkallık, tablakarlık gibi muhtelif hizmet ve mesleklere intisap; bir kısmı memleketlerinde ticaretle bir kısmı da Mersin, Samsun, Konya ve Ankara gibi liman ve istasyonlar beyninde kiracılıkla iştilal mecburiyetinde kalmışlardır. Bu mecburiyet ve mahrumiyetler fakr-ı ticareti inkişaf ettirmiştir. Nevşehir, Haydarpaşa-Ankara şimendüfer hattı yapılmadan evvel Anadolu'nun mühim bir ticaret merkezi idi. Yozgad, Kırşehir, Koçhisar, Aksaray havalisinin mahsulat-ı ziraiyesi Nevşehir pazarında satılır, merkep, deve ve arabalarla Mersin limanına nakil edilerek ihrac olunurdu. Ankara hattının inşası Yozgad, Kırşehir ve hattın Konya'ya temdidini; Koçhisar ve Aksaray ziraatı bu iki istasyona celb ettiği için Nevşehir ticareti mühim bir fetret geçirmiş ise de ahalisinin mecbur olduğu fert-i gayret sayesinde mücvar kazalara depozitr vazifesini ifaya başlamış ve harb-i umumiyeden evvel bu havalinin Kayseri'den sonra en büyük ticaret merkezi olmuştu"⁵⁷.

Sihhi-i İctimai Coğrafya dizisi, sosyal ve kültürel coğrafya konuları için de önemli bilgiler verir. M. S. Koz'un çalışmasında da belirtildiği gibi, bu dizi yöresel halk kültürü açısından oldukça kıymetli bilgiler içermektedir.⁵⁸ Dizide verilen dil, din, aşiretler, yöresel kıyafetler, yöresel gıda ve yemekler ile yöresel zanaatlar gibi konular sosyal ve kültürel coğrafya için gerçekten önemli verilerdir. Aslında bunların çok eski bilgi olmadıkları ileri sürülebilirse de, ülkemizde bu konulara ait yazılı kaynakların çok sınırlı olması verilen bilgilerin önemini artırmaktadır.

Örneğin aşiretler hakkında kaydedilmiş bazı bilgiler çok dikkat çekicidir. Bayezid Vilayeti'nde; "vilayet nüfus umumiyesinin % 85'i aşайден

57 Hayri, a.g.e., 1922, s. 49.

58 M. S. Koz, a.g.e., 1992, s. 37-49.

(aşiretlerden) ibarettir. Kürdlerin hepsi muhtelif aşiretlere mensup olup cümlesinin ayrı ayrı kabileleri vardır. Vilayette mevcut aşair: Celali, Haydaranlı, Adamanlı, Zılanlı namıyla dörde⁵⁹ ayrılıyor. Celaliler tekrar, Halkanlı, Pirihsanlı, Sakanlı namıyla üçe ve kabileler de tekrar üçe, dörde ayrılarak bu surette yüze yakın kabile oluyorlar. Haydaranlı ve Zılanlı aşiretleri de aynı Celaliler gibi müteaddid kabilelere ayrılmaktadır.⁶⁰ Bazı durumlarda konu haritalarla da desteklenmiş, Urfa'da olduğu gibi vilayet harita üzerinde Türk Urfa, Kürt Urfa ve Arab Urfa şeklinde bölümlere ayrılmıştır⁶¹. Bazen de Kırşehir'de olduğu üzere, aşiretler ayrı ayrı hane, erkek-kadın nüfus olarak tablo halinde verilerek⁶² konu istatistiki temele oturtulmuş ve dolayısıyla günümüzde bilgi bulmanın çok zor olduğu bu sahada ayrıntıya girilmiştir.

Bu dizide dikkatle üzerinde durulan konulardan biri de, ulaşım özellikle de nehirler yoluyla yapılan su ulaşımıdır. Öyle ki, Muğla'da olduğu gibi nehirler konusu işlenirken hemen her zaman nehirlerin su ulaşımına uygun olup olmadığı, uygunsa ne şartlarda nereye kadar uygun olduğu belirtilmiştir. Bu konuda ülkemizin başka bir yerindeki Kızılırmak nehri bahsinde anlatılanlar da oldukça ilginçtir: "Umumi harp senelerinde Avusturya mühendislerinden bir heyet tarafından nehrin mecrasında tetkikat yapılmış olduğu ve Bafra'dan Osmançık'a kadar müteaddid bendler inşası suretiyle pek az bir masrafla gemi işletmeğe elverişli bir hale getirilebileceği söylenmiş idi⁶³" gibi bilgilerle bugün bile düşünülmeyen bazı konuların o dönemde gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

İstisnasız her vilayette belirtilen bir hususu burada vermeden geçmek doğru olmayacaktır ki bu; Balkan harbi, Umumi harp ve özellikle Milli Mücadele yıllarının hemen her açıdan Türkiye için bir dönüm noktası olduğudur. Çünkü ekonominin her sektörü, eğitim, sağlık, ahlak, hastalıklar

59 Kitapta bu rakam baskı hatası ile olsa gerek üç olarak verilmiştir. Bknz: İbrahim Edhem, **Ba-yezid Vilayeti**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi 1925, İstanbul, s. 8.

60 İbrahim Edhem, a.g.e., 1925, s. 8.

61 Şefik Arif, a.g.e., ekteki harita.

62 İbrahim İsmail, a.g.e., s. 29.

63 Mehmed Said, a.g.e., s. 8.

ve hemen her konuda harplerin olumsuz etkileri olmuş, adı geçen konuların tamamında bazen etkileri uzun süren olumsuz gelişmeler meydana gelmiştir. Bu şekilde, vilayetlerin başta ekonomisi olmak üzere, toplumun sağlık ve kültürünü olumsuz etkileyen toplumsal sorunlar üzerine de bilgiler verilmiştir. Sinob'da ormancılık hakkında verilen şu ifadeler de bu meyandadır; "Livanın kereste ihracatı başlıca İstanbul, Samsun ve Trabzon şehirlerine yapılır. Umumi harbden evvel İskenderiye, İzmir ve Marsilya'ya da külliyyetli kereste ihracatı yapılırdı. 327 senesi zarfında bir Fransız şimendifer şirketi Sarıkum iskelesinden 500.000 den ziyade travers satın almıştır"⁶⁴.

Ekonomik konular yanında, harblerin ahlak üzerine olumsuz etkileri de açıkça ifade edilmiştir: "Kasabalarda ahlak iyidir. Harbler, bu kasabaların ahlakına tesir edememiştir. Lakin Balkan ve Umumi harp gibi iki mühim badirenin tesiri altında kalan köylerde az çok mazarr-ı tesirat görülmektedir"⁶⁵. Umumi harbin ülkemize kötü bir kazancı olarak, hemen her vilayette vurgulanan bir konu da "fakr-u zaruret" nedeniyle fuhuşun girmesidir⁶⁶. Bu konuda Muslihiddin Safved, "Frengi harb-i umuminin memleketimizde bıraktığı en mühim bir beladır. Bir zamanlar Kastamonu vilayeti frenginin menbaı⁶⁷ iken maalesef bugün Anadolu'nun her tarafında hatta en ufak bir köyünde bile bu merza meşume (uğursuz hastalıklar) tesadüf edilmektedir. Fakr-u zaruret ilcasıyla gizli veya aşikar surette icray-ı fuhuş edenlerin adedi tezaid edip bu gibiler bir muayeneye de tabi tutulmadıklarından frengi bütün kuvvetiyle memleketin her tarafını adeta istilayı bir şekilde sarmış, pek yüksek aileler arasına kadar sokulmuştur." Bu sorunun topluma ne denli zararı olduğunu ise, "hastalık olanca kuvvetiyle gençliği binnetice bünye-i içtimaiyemizi kemirmeye devam etmiştir" ifadesiyle vurgulamaktadır⁶⁸.

64 Mehmed Said, a.g.e., s. 14.

65 Mehmed Said, a.g.e., s. 32.

66 Mesela bkz: **Sinob Sancağı**, s. 32'de bu konuda çok güzel bir izahat vardır. Ayrıca bkz: **Konya Vilayeti**, s. 28, **Bayezid Vilayeti**, s. 27, **Kırkkilise Vilayeti**, s. 42.

67 Gerçekten bu konuda Kastamonu Vilayeti'nin durumu farklıdır. Çünkü burada frenginin eski olması nedeniyle, H. 302 yılında başlayan frengi mücadelesi uzun uzun anlatıldıktan sonra araya giren savaşlar yüzünden istenilenin yapılamadığı ifade edilmiştir. Kema.. 1922. **Kastamonu Vilayeti**, Öğüd Matbaası, Ankara, s. 44, 45.

68 Muslihiddin Safved, a.g.e., 1925, s. 91.

Görüldüğü üzere, hemen hemen coğrafyanın her konusunda bazı bilgilerin verildiği bu dizide kullanılan dil, Dr. Rıza Nur'un ifadesi ile her ne kadar "eski münşiyane dilden kurtarılarak, mümkün olduğu kadar Türkçeleştirilmiş" ise de, bugün anlaşılmayan kelimeler vardır. Osmanlıca'ya biraz yakınlığı olan herkes rahatça anlayabilir ama, günümüzde bu durumda olan coğrafyacıların ve diğer bilim adamlarının fazla olmadığı dikkate alınarak, en kısa zamanda dizideki kitapların günümüz okuyucu ve araştırmacılarına kazandırılması gereklidir. Ancak bu yapıldığı takdirde milli mücadele ve cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizin sağlık coğrafyası için yapılanlar anlaşılacaktır. Ülkemiz tarihinin en sıkıntılı dönemlerinde el atılan bu konuların sonraki dönemlerde neden ele alınmadığı ayrı bir konu olmakla beraber, aradan geçen sürede eksiklik anlaşılmış olacak ki, bakanlık tarafından olmasa da aynı şekilde yeni bir dizinin yayımlandığı görülmektedir. Ülkemizin çeşitli yerlerinde görev yapan doktorların yaptığı çalışmaları konu alan bu yazılar *Dirim* dergisinde bir dizi makale şeklinde çıkmıştır⁶⁹. Böylece ülkemizin sağlık coğrafyasını araştıracakların bu makaleleri de dikkate almak suretiyle en azından 1950'li yıllara kadar olan dönemi tamamlama imkanları bulunmaktadır.

Milli Mücadele ve cumhuriyetin ilk yılları Türkiye coğrafyası için çok kıymetli veriler sağlayan bu dizi, sadece günümüz monografik coğrafya araştırmalarına benzerliğiyle dikkati çekmez. Aynı zamanda onlar, zamanından çok ileriye görerek bugün hala coğrafyacıların pek çalışmadığı bir konuda, yani "sihhi coğrafya" konusunda da oldukça önemlidirler. Şimdiye kadar çeşitli şekiller ve çeşitli zamanlarda içtimai coğrafya konularıyla ilgilenen coğrafyacı olmuşsa da sağlık coğrafyası pek kısır kalmıştır. Bahsedilen kitaplarda sağlık coğrafyası ile verilen bilgilerin, Türkiye'nin sağlık coğrafyasını çalışacak coğrafyacılar güzel bir çıkış nok-

---

69 *Dirim* dergisinde "Sağlık Coğrafyası" adı ile il il yapılan araştırmaların ilk yazısı Tom XXI, Ocak 1946, Sayı: 1, 15-20. sayfalar arasında Dr. Burhanettin Onat tarafından hazırlanan "Antalya" ilidir. Dergi müdürü Dr. Feridun Frik'in kısa bir önsözü ile başlayan dizi, her ay bir ilin ele alınması ile 1949 yılında sona erdirilmiştir. Bizim çalışma konumuz olan kitaplara göre daha kısa olan bu yazılar hemen hemen aynı metoden izlenmesi ile birbirinin devamı olduğunu kanıtlamaktadır. Fazla bilgi için 1946 ile 1949 yılları *Dirim* dergilerine bakılabilir.

tası olacağını belirterek bu açıdan değerlendirmeyi ilgilenenlere bırakmak istiyoruz.

Sonuç olarak, bu dizi yazarları, kitapları hazırlarken bir "durum tespiti" yaparak her konu için vilayetin o dönemdeki potansiyel ve sorunlarını vermeye çalışmışlarsa da, gerçek araştırmacılıkları ve gözlemcilikleri sayesinde bazen daha fazlasını başarmışlardır. Bu çalışma ile T.B.M.M. tarafından kurulan yeni hükümetin bir durum tespiti yapılarak, Osmanlı'dan devralınan her şey elden geldiği ölçüde gözler önüne serilmiş, gelecek için yapılması gerekenler ve yapılması düşünülenler yeri geldikçe öneriler yapmak suretiyle yeni hükümet yönlendirilmek istenmiştir. Yazarlar ele aldıkları konuların hemen hepsinde olayların nedenlerini açıklamayarak nedensellik ilkesini, verilen bilgilerin kaza bazında dahi olsa dağılışı verilerle de bugünkü coğrafya araştırmalarında uygulanan dağılışı yerine getirmeye çalışmışlardır. Ayrıca yazarlar, buldukları vilayetleri memleketin başka yerleri ile karşılaştırarak, coğrafyanın "karşılaştırma" ilkesini uygulamışlar, bazen de vilayetleri için çok daha eski dönemlere ait bilgiler vererek zaman içinde meydana gelen değişimleri vurgulamışlardır. Kimi durumda Ankara vilayetinde olduğu gibi, vilayetin "her sene ihraç edebileceği ürünleri" miktarları ile belirtmiş ve başka öneriler yaparak kalkınma ve gelişme yolunda planlama ve çözümler üretmişlerdir. Bu kitaplara, izlenen metod açısından bakıldığında ülkemizdeki coğrafya çalışmalarında yapılan bir ilke de imza attığı görülebilir. O da ülkemizde genellikle kabul edilen modern coğrafyanın nedensellik, karşılaştırma ve dağılışı prensiplerinin - tam anlamıyla günümüzdeki haliyle kullanılmasa da - izlerini taşıdığıdır.

Bütün kitaplarda farklı şekillerde de olsa, verilen bazı görsel malzemeler, yazılı bilgiler kadar hatta bazen onlardan daha kıymetlidirler. Özellikle coğrafyacılar için çok önemli olan harita, plan, kroki, tablo, grafik ve fotoğraflar bu türdendir. Bu haritaların bazılarında bütün vilayet köy köy gösterilmiş (Kırklareli, Urfa, Bayezid vb), bazılarında ise bu kadar ayrıntılı olmasa da, birçok bilgi haritalar yardımıyla verilmiştir. Bazen şe-

hirlarin plan veya krokileri verilerek o dönemde şehrin durumu, mahalle sınırları ve isimleri gibi önemli bilgiler belirtilmiştir. Bazı durumlarda metin içinde verilse de, vilayetin o dönem idari bölünüşü ve sınırların nereden geçtiği haritalar yardımıyla verilerek bu konu aydınlatılmıştır. Tablo, grafik ve şimdi bulunması çok zor olan bazı konular hakkında verilen fotoğraflar ise, bu dizinin önemini artıran başka bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buraya kadar görüldüğü üzere bu dizi, sadece coğrafyacılar için değil içerdiği bilgiler ve ait olduğu yılların ülkemiz açısından çok kritik bir dönem olması nedeniyle diğer birçok bilim dalları için de çok önemlidir. Buradan yola çıkarak da daha önce de ifade edildiği gibi Sıhhi-i ve İctimai Coğrafya dizisi, daha geniş araştırmacı ve okuyucu kitlesinin hizmetine sunmak için bir an önce yeni harflerle yeniden basılarak yayımlanmalıdır. Haritamızda da görüleceği gibi, ülkemizin yaklaşık üçte birinin araştırılıp basıldığı bu dizinin basılmayan diğer nüshaları da bulunabilirse, belkide o dönem için bütün Türkiye'nin coğrafyasını araştırmak mümkün olacaktır. Dizide coğrafya dışında diğer birçok konuda bilginin olması ise, bahsedilen konularda çalışan araştırmacıların işini de kolaylaştıracaktır.

ÖZET

Osmanlı Arşivleri ve Osmanlıca basılı eserler, ülkemiz coğrafyacılarının araştırmalarından genellikle unutulmuş ve ihmal edilmiştir. Bunlar arasında 1920 yılında kurulan TBMM Hükümeti, Sağlık Bakanlığı'nca hazırlanan "Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası" adı verilen bir dizi kitap çok özel bir öneme sahiptir.

İlki 1922 yılında ve sonuncusu 1938 yılında basılan 19 kitaptan oluşan bu dizi, hem adı hem de içeriği bakımından özellikle coğrafyacılar için çok kıymetli bir kaynak durumundadır. Daha milli mücadelenin devam ettiği o dönemde Türkiye'nin sağlık ve toplumsal coğrafyası gibi çok önemli konuları içermesi yanında, anket - monografi metodlarıyla ve araştırmanın bizzat yerinde yapılmasıyla da oldukça ilerici bir çalışmadır.

Dizideki kitaplar bazı farklılıklara rağmen genelde altı kısımda ele alınmıştır. Bilhassa ilk dört kısımda işlenen konular, bugün coğrafyacıların yaptığı monografik çalışmalara benzerliğiyle dikkati çeker.

Cumhuriyetin ilanından önce hükümetçe yaptırılan bu çalışma ile, ülkenin potansiyel ve sorunlarını belirlemek yoluyla bir durum tespiti yaptırılarak, sonraki politikalara yön verilmek hedeflenmiştir. Bu kitaplarda ele alınan konular sadece coğrafyacılar için değil tıp, halk bilimi ve tarihçiler için de önemli bir kaynak olup, özellikle ilk basılanların içerdiği bilgilerin milli mücadele dönemine ait olması dizinin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Türkiye, Coğrafya, TBMM Hükümeti, Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası.

ABSTRACT

First-hand archival materials and published in Ottoman Turkish of the greatest significance, are often overlooked by Turkish geographers. Among them, the Medical and Social Geography of Turkey series published by the Turkish Ministry of Health has a special importance.

Each of the nineteen books in this unique series, first of which was published in 1922 and the last in 1938, is a remarkable source of research, bringing together survey data, monographic information and field studies. The importance of this series is also due to its demographic estimates and its content that deals with various aspects of the period in which the Turkish Nationalist struggle for Salvation was continuing.

Almost every book in the series consists of 6 chapters. Specifically, 4 out of 6 dwell on themes which have a great number of similarities with those in monographs written by the geographers of to-day.

The series was produced by the government of the Grand National Assembly a year before the foundation of the Turkish Republic in order to introduce Turkish geographers to the natural resources and problems of their contry and to provide them a basis on which to make their future policy choices. This series gives not only the geographers but also those who study history, folklore and medicine the oppotunity to examine a selection of books which show how Turkeyís location and naturel resources may contribute directly to many of its important historic events. It is invaluable since its topics, especially those in the first book, lay the emphasis on the period within which Turkey experienced many events and developments of considerable significance and within which the became a republic.

Key Words: Turkish geographers, Medical Geography of Turkey, Social Geography of Turkey, Turkish Republic, Monagraphic information.

SIHHİ-İ İÇTİMÂİ COĞRAFYA DİZİSİ İLE ARAŞTIRILAN SAHALAR

SIHHİ-İ İÇTİMÂİ COĞRAFYA DİZİSİ İLE ARAŞTIRILAN SAHALAR

